

Višnja Mičić,

Vladimir Vukomanović Rastegorac

Univerzitet u Beogradu

Učiteljski fakultet

visnjavukazic@yahoo.com

UDK 81'233-053.4

811.163.41'373.611

37.032:821-82

KAKO NASTAJU REČI: IGROLIKI PRISTUP TVORBI REČI U PREDŠKOLSKOJ USTANOVI

Apstrakt. U radu se razmatraju mogućnosti za osmišljavanje jezičkih igara na predškolskom uzrastu, pomoću kojih deca usvajaju određeni tvorbeni model u srpskom jeziku, a potom ga stvaralački primenjuju. Polazeći od gramatičkih sadržaja (od pažljivog odabira primera i kriterijuma za taj odabir), ukazaćemo na mogućnosti rada na stvaranju složenica. Cilj teksta je da se rasvetle mogući tokovi metodičkog oblikovanja jezičkih igara kroz usvajanje pravila, njihovu normativnu primenu i jezičko stvaralaštvo dece. Razvijanjem ustaljenih spojeva i stvaranjem novih, dolazeći igrom do humora, deca prihvataju određeni tvorbeni model i stvaraju potencijalne reči, čime se pravila spontano učvršćuju, a podstiče kreativan odnos prema jeziku.

Ključne reči: metodika razvoja govora, jezičke igre, tvorba reči, složenice.

UVOD

Poći ćemo od određenja *jezičkih igara* kao posebnog vida jezičkih vežbi, koje su usmerene ka učenju kroz igru i smeh primenom i kršenjem jezičkih pravila, kao i uobičajenih i očekivanih semantičkih veza, kultivisanju dečjeg jezičkog stvaralaštva i sistemskom podsticanju kognitivnog razvoja (*Leksikon obrazovnih termina*, 2014: 289–290). Premda je važno na koji način će se jezičke igre organizovati u radu sa decom predškolskog uzrasta – da li pomoću kazaljke i točka, izvlačenjem predmeta i cedulja iz bubnja, rešavanjem zagonetki ili slikovnih rebusa, pronalaženjem sakrivenih kartica, da li sa takmičarskim usmerenjem ili bez njega, da li prostim pokazivanjem slika ili verbalnim podsticanjem (što je ponekad presudno za uspeh igre, posebno kad se ima u vidu uzrast dece, ali i kvaliteta, funkcionalnost i estetska vrednost očiglednih sredstava) – u ovom radu akcenat neće biti na toj važnoj komponenti jezičke igre. Ona se podrazumeva kao nužna i neizostavna organizaciona potpora za aktivnosti u kojima se očekuje manipulisanje jezikom kao „materijalom za oblikovanje“ (Marjanović, 1990: 33). U jezičkoj igri deca se služe jezikom kao sred-

stvom, i to ne bilo kakvim sredstvom (Dragičević, 2012: 91) – kako ističe M. Montesori (2013: 159), to je najapstraktnije od svih sredstava kojima dete raspolaze. Otud se korišćenje odgovarajućih očiglednih predložaka u toku jezičke igre podrazumeva, kao i raznovrsnost organizacionih postupaka kojima se ta igra (iz)vodi. O prirodi igre i organizacionim postupcima koji se mogu primeniti u vaspitno-obrazovnom radu pisali su mnogi autori (Matić, 1980; Kamenov, 1986, Marjanović, 1990, Ivanović, 1997. i dr.). Svoje veoma uspešne i u praksi afirmisane organizacione postupke oni, međutim, ilustruju sa svega nekoliko najtipičnijih primera (Štasni, 2008: 124). To znači da vaspitaču ostaje da sâm traga za odgovarajućim korpusom reprezentativnih primera koje će primeniti u praktičnom radu. Njegov cilj mora biti da svakom detetu u vaspitnoj grupi ponudi šansu da se oproma npr. u tvorbi složenica. On, dakle, polazi od idealne organizacione osnove za jezičku igru, ali i od nedovoljnog broja jezičkih primera za stvaralačko oblikovanje. Čak i kad bi potražio odgovarajući izvor koji bi mu omogućio da ovaj broj proširuje u potrebnoj meri, nije sigurno da će svi primeri koje izdvoji, recimo, prema tematskom kriterijumu, odgovarati teorijsko-metodičkom polazištu koje je odabrao.

Upravo zato je jedan od ciljeva ovog rada da se ponudi odgovarajući korpus primera koji će biti dovoljno polazište za izvođenje jezičkih igara građenja složenica, tj. da pruži izabranu građu za igranje prema tematskim okvirima vaspitno-obrazovnog rada u predškolskoj ustanovi. To znači da praktičar ne samo što više neće biti osuđen na manji broj najtipičnijih primera složenica nego iz ovog korpusa može da crpi one jezičke jedinice koje odgovaraju *tematskom okviru* u kojem se igra realizuje. Takođe, cilj je da se, shodno prirodi semantičkih i tvorbenih veza, u navedenim primerima definišu određeni saznajni uslovi i predlože putevi za njihovu metodičku interpretaciju. Prvi koraci ka tome biće da se odrede kriterijumi za izbor primera.

POSTUPAK PRIPREMANJA JEZIČKE GRAĐE

Prvi važan korak u metodičkom oblikovanju jezičkih igara jeste upoznavanje i selekcija jezičke građe. U našem slučaju potonje je podrazumevalo najpre konsultovanje odgovarajućih relevantnih izvora (Klajn, 2002; Klajn, 2003; Premk, Vasić i Dragičević, 2003; Premk, Vasić i Dragičević, 2006), a potom i formiranje polaznog korpusa primera. Metodički pristup pojavi složenica u jeziku predškolskog deteta mora počivati na simulaciji jezičkih mehanizama njihove tvorbe. Stoga je logično da osmišljavanje jezičkih igara počne od rasvetljavanja ovih mehanizama. Složenice, naime,

nastaju kao rezultat više tvorbenih načina: (1) slaganjem: *Beograd* (*beo-grad*), *dangubiti* (*dan-gubiti*), *krempita* (*krem-pita*), (2) složeno-sufiksalsnom tvorbom: *vatrogasac* (*vatr-o-gas-ac*), *zelenook* (*zelen-o-ok-ø*), *suncokret* (*sunc-o-kret-ø*), (3) srastanjem (sintaksičkom tvorbom): *derikoža* (*deri-koža*), *palikuća* (*pali-kuća*), *tužibaba* (*tuži-baba*).¹ U našem slučaju, dakle, odabir je podrazumevao izdvajanje ov(akv)ih i odbacivanje prostih i izvedenih reči.²

Ovaj, gramatički kriterijum odabira primera je fundamentalni, ali je izvesno, međutim, da se u radu sa decom on mora stalno ukrštati sa još nekima, koji su uslovljeni intelektualnom (i emocionalnom) prirodom deteta. Spočetka, tu je kriterijum tematske primerenosti, što u ovom slučaju podrazumeva da deca u svom neposrednom iskustvu imaju dodir sa određenim tvorbenim elementima, te da na osnovu tog iskustva mogu da razumeju njihovo značenje, kao i značenje rezultata tvorbe.³ Tako smo morali izuzeti:

(1) složenice čije motivne reči – jedna ili dve – nisu razumljive deci, a nije ni rezultat tvorbe: *karamrak*, *kulturnoistorijski*, *maloprivrednik*, *hitopisac*, *crvenogarđejac*;

¹ Kad je reč o definiciji tvorbenih načina i njihovom međusobnom odnosu, među gramatičarima postoje razna neslaganja. Primera radi, Dragana Ratković (2012) u svom radu upošljava podelu na sraslice i složenice, a potom ove druge deli na čiste složenice i složeno-izvedene reči; primere navedene pod (3), koje pojedini autori smatraju imperativnim složenicama (npr. Mihajlović, 1992), ona sa tvorbenog aspekta tumači kao složenice u čijem je nastajanju prisutan interfiks *-i-* (*der-i-koža*, *pal-i-kuća*). Bez obzira na nerešena gramatička pitanja ovog tipa, nesumnjivo je da je proizvod ovih tvorbenih modela složena reč. Poznavanje dodatnih klasifikacija i pomenutih tvorbenih načina vaspitaču mogu da budu važni u procesu pripremanja aktivnosti samo da u njih ne bi uključio neki neodgovarajući primer ili se pak nepotrebno odrekao njihove raznovrsnosti. Razume se da nije nužno niti potrebno decu na ma koji način učiti razlici među pomenutim mehanizmima.

² U radu sa studentima pokazalo se da manji problem predstavlja prepoznavanje i odbacivanje reči koje su proste i reči koje su izvedene sufiksima, kao i onih sa sufiksoidima (*okeanografija*, *tabletomanija* i sl.). Povećana mogućnost greške konstatovana je u slučajevima leksema koje pripadaju sledećim kategorijama: (1) izvedenicama nastalim prefiksacijom: *dopisati* (*do-pisati*), *međuprostor* (*među-prostor*), *polulopta* (*polu-lopta*), *protivnapad* (*protiv-napad*), (2) izvedenicama koje u sebi sadrže sufiksoid: *aviolinija* (*avio-linija*), *minibus* (*mini-bus*), *superjunak* (*super-junak*), (3) izvedenicama koje su motivisane predložko-padežnom konstrukcijom (up. Ćorić, 2014: 237): *bezoaljani* (*bez-volj-an*), *bezbrizani* (*bez-briž-an*) i t. sl. Ovde je, takođe, odabir regularnih primera u određenoj meri otežan neslaganjem među gramatičarima. Tako se prefiksacija u starijoj literaturi smatrala podvrstom kompozicije (Maretić, 1899, Stevanović 1964, Babić, 1986, Stanojčić-Popović, 2002), dok je pojedini autori danas smatraju podvrstom derivacije (Ćorić, 2008), ili uzimaju kao poseban tvorbeni način, ravnopravan sa derivacijom i kompozicijom (Radović Tešić, 2002, Klajn, 2002). Opredeljujemo se za podelu tvorbenih mehanizama koju navodi B. Ćorić, uz argumente koje sistematično izlaže A. Randelović (2012).

³ Treba imati na umu činjenicu da je razumevanje značenja dinamičan proces (up. Ivić, 1987; Klark, 1997; Lurija, 2000). Kada pominjemo značenje, mi ovde mislimo na to da je dete sposobno da određeni akustički podsticaj veže za najkonkretniji mogući entitet.

(2) složenice čije motivne reči – jedna ili dve – nisu razumljive deci, iako rezultat tvorbe (možda) jeste: *autostoper, gradonačelnik, karabatak*;

(3) složenice čije motivne reči jesu razumljive deci, ali sam rezultat tvorbe nije: *ikonoborac, očenaš, prvomučenik, starmali, šalozbiljan*.

Među preostalim leksemama najbolje je tražiti one u kojima su motivne reči i rezultati tvorbe bliski njihovom neposrednom iskustvu. Ovde treba imati u vidu i karakteristike uzrasta i činjenicu da se reči ne mogu zadati pismenim putem, već usmenim govorom ili, u većini slučajeva, odgovarajućim očiglednim sredstvom. Upravo zato, sledeći kriterijum je *kriterijum očigledne predstavljivosti* primera, a u ovom pogledu naići ćemo na više problema.

Primitićemo da je krajnja doslednost u očiglednom predstavljanju moguća samo u slučaju pojmova iskazanih imenicama, dok je sa onima koji se iskazuju pridevima i glagolima nešto drukčije. Naime, do određenog se prideva u razgovoru sa decom može doći čulnim podsticanjem (npr. prikazivanjem boja), ali se najčešće mora posredovati verbalno, i to odgovarajućim pitanjima i zahtevima koji isprva definišu *ko / šta je* npr. *na slici*, pa tek onda *kakav je neko / kakvo je nešto*, a do određenog glagola tek pošto se imenuje nosilac date situacije prikazan očiglednim sredstvom. Ponekad se, istina, podsticanje može kondenzovati: *Šta devojčica ima na glavi? Koje je boje njena kapa? → Koje boje je kapa na glavi devojčice?; Ko je na slici? Šta radi? → Šta radi čovek / životinja na slici?* Brojevi se mogu uvesti prebrojavanjem konkretnih bića i predmeta. Nije tako, međutim, sa zamenicama, budući da one ne imenuju biće, predmet, kvantitet ili kvalitet, već u konkretnom kontekstu, u konkretnoj govornoj situaciji samo upućuju na njega. Zato ćemo složenice koje njih sadrže u svom sastavu (npr. *ovonedeljni, svemoguć, sebevid*) ostaviti po strani ako radimo sa decom predškolskog uzrasta.

Postoji potreba za još jednim razgraničenjem. Ako pogledamo reči *bajkopisac, basnopisac, žabolovac, kitolovac* i, s druge strane, *drvorezac, staklorezac, kliconoša, mačonoša*, uočićemo bitnu razliku. Ona se sastoji u tome što jedan deo složenice u drugom slučaju ne predstavlja postojeću reč u rečničkom fondu srpskog jezika: ne postoji reč **rezac* koja bi označila onoga koji reže kao što postoji reč *pisac* da označi onog koji piše; ne postoji reč **noša* koja bi označila čoveka koji nešto nosi kao što postoji reč **lovac* da označi onoga koji lovi.⁴ Pojedine složenice zato možda nisu pogodne za to

⁴ U tvorbi reči ovde se mora pomenuti još jedna nijansa. Nije, naime, moguće gramatički utvrditi da li je tvorbeni način koji je doveo do reči *kitolovac* kompozicija (*kit-o-lovac*) ili složeno-sufiksalsna tvorba (*kit-o-lov-ac*). Međutim, kako god da stvari stoje, to u našem izboru ništa ne menja, budući da je u ovim slučajevima dozvoljeno i da nije gramatičko ogrješnje konkretno predstavljanje npr. lekseme *kit* i lekseme *lovac*.

da se pomoću njih predstavi nastajanje složenica, ali njihove sastavne delove ponekad nije teško registrovati, pa se one ne moraju po svaku cenu odbaciti. Među takve reči spadaju i one koje su u govornom saobraćanju sa decom uobičajene: *dugouško, moreplovac, ranoranilac*. Npr. *Ako je onaj koji reže staklo staklorezac, kako se zove onaj čovek koji reže drvo? Ako se sprava kojom lovimo miša zove mišolovka, kako bi se zvala ona kojom lovimo muvu?*

Kad je reč o konkretnom predstavljanju tvorbenih elemenata, valja dati i ovu napomenu. Premda su i one nastale složeno-sufiksalsnom tvorbom, donekle su lakše za predstavljanje od navedenih one složenice koje na svom kraju imaju nulti sufiks (-ø): *vodopad, naftovod* i sl.⁵ Put do toga kako je nastala leksema *vodopad* može da ide od konkretnog predstavljanja *vode* i *pada(nja)* do njihovog spajanja u jednu reč. Npr. *Šta je na slici? (Voda.) Šta radi, npr., čovek na slici? (Pada.) Kako nazivamo mesto gde voda pada? (Vodopad.)* Dolaženje do složenice preko prezentskog oblika u nekolicu je izvodljivije jer će dete izgovoriti sve ono što mu je potrebno da sastavi novu reč, što nije tako u slučaju npr. lekseme *staklo* i nepostojeće lekseme **rezac*.⁶

Pomenutim kriterijumima valja dopisati još dva. *Kriterijum frekvencije* podrazumeva da su odabrani primeri česti u svakodnevnom obraćanju jer su oni detetu najpotrebniji za sporazumevanje sa drugima. Ovaj kriterijum, udružen sa kriterijumom očigledne predstavljalivosti, rezultiraće time da većina leksema koje grade složenicu budu tematski vezane za neke od oblasti poput *delovi tela, životinje, boje* i sl. Konačno, budući da se obraćamo deci, razumljivo je da je jedan od bitnih kriterijuma i *kriterijum vaspitne primerenosti*. On najčešće znači izbegavanje složenica koje:

- (1) mogu imati pejorativni karakter: *kratkouman, sekapersa, tupoglav;*
- (2) u sebi sadrže elemente koji označavaju nasilje: *bratoubica, glavoseča, puškomitraljez;*
- (3) u sebi sadrže elemente koji se vezuju za opscene radnje: *vukojebina, dupedavac, jebivetar* itd.

⁵ Ova dva primera pokazuju da na još nešto treba obratiti pažnju. U oba slučaja je jedan od tvorbenih formanata *vod-*. Međutim, značenje formanata je različito. Prvi je tvorbeni osnovni imenički leksema *voda*, a drugi tvorbeni osnovni glagolski leksema *voditi*. Slično je sa tvorbenim formantom *lik-* u primerima poput *žabolik* (koji liči na žabu) i *žutolik* (koji ima žuto lice). O tome posebno treba povesti računa prilikom grupisanja primera u jezičkim vežbama.

⁶ Kad je reč o konkretnom predstavljanju složenica, treba imati na umu još jednu klasifikaciju: podelu složenica na endocentrične i egzocentrične. Kod prvih jedan od konstituenata preuzima značenje cele složenice, a drugi ga sužava (*bajkopisac* je pisac, ali koji piše samo bajke). Kod drugih, oba formanta učestvuju u značenju složenice, a samo značenje složenice je izvan značenja obeju komponenata (*nosorog* nije npr. ni nos rogastog oblika, ni rog nosastog oblika, već vrsta životinje, koja, razume se, ima rog na svom nosu).

Sve ove kriterijume valja uzeti donekle relativno. Najmanje relativno onaj gramatički – promena koja se desila npr. sa redefinisanjem mesta reči tvorenih prefiksacijom ipak je izuzetak u odnosu na (elastičnu) stabilnost norme. Kriterijum razumljivosti (elemenata) složenica mogao bi se razložiti na pojedine potkriterijume. Nerazumljivost određenog formanta u vezi je s njegovom sferom upotrebe, za koju se pretpostavlja da nije bliska iskustvu deteta (ekonomska, religijska terminologija, reči apstraktnog značenja i zastarele reči itd.), ali sama činjenica da je iskustvo svakog deteta različito podrazumeva fleksibilnost u ovom pogledu: npr. dete čiji je otac sveštenik imaće makar u pasivnom rečniku *očenaš*, dete čiji je otac taksista zna šta je *taksimetar* ili, npr., dete koje trenira neku borilačku veštinu makar na nivou konkretnih operacija razume i prihvata reč *samo-odbrana*. Uz pomenuto, imperativ bogaćenja rečnika, kao i to da su deci primamljive i zanimljive one reči koje su neobične i igrolike (*babolik, br-komaz, golotrb, gustogriv, zlatorun, obloguz, plačidrug*), te se njima mogu razvijati ljubav i kreativni odnos prema jeziku, nalaže da se u osmišljavanju jezičkih igara izađe van šablona upotrebe samo onih najfrekventnijih, a taj izlazak je više nego redak u vaspitno-obrazovnoj praksi. Upravo zbog toga, činilo nam se da nije nimalo suvišno dati jedan ograničen (i nikako konačan), ali širi spisak motivnih reči i tvorbenih elemenata koji može poslužiti za oneobičavanje jezičkih igara na temu složenica. Na kraju, stepen pežorativnosti neke lekseme u velikoj meri zavisi od konteksta u kojem je upotrebljena,⁷ stepen nasilja ili opscenosti takođe je, makar u određenoj meri, subjektivan. Autori ovog teksta stoga su se dvoumili da li, primera radi, u spisak ponuđenih složenica uvrstiti one sa tvorbenim formantom *guz-* (i sličnim njemu). Budući da se motivna reč ovih složenica veoma često koristi u obraćanju deci još od najranijih dana života, ali i zato što ona može biti izvor humornih spojeva (o čemu ćemo još malo progovoriti u nastavku teksta), odlučili smo da ih ne odbacujemo.

IZBOR TVORBENIH ELEMENATA ZA RAD SA DECOM

Posle ekscerpcije postojećih složenica iz navedenih izvora i njihove analize na sastavne elemente, pokušali smo da motivne reči morfološki i semantički klasifikujemo, ne bismo li učinili preglednijim mogućnosti kombinovanja. Rezultat klasifikacije dat je u Tabeli 1.

⁷ Tako se gore navedeni izrazi u određenim kontekstima (tj. govornim situacijama) ne moraju videti kao pejorativni već kao samo smešni. Čini se da to u velikoj meri zavisi od prisutnosti „anestezije srca“, kako kaže Anri Bergson (1993: 11): „Da bi proizvelo potpun učinak smešno zahteva momentalnu anesteziju srca. Ono se obraća čistoj inteligenciji“.

Tabela 1. Mogući izbor motivnih reči koje učestvuju u građenju postojećih složenica

Vrsta reči	Značenje	Motivne reči
Imenica	Vršilac radnje	bacač, borac, vođa, gazda, govornik, graditelj, instalater, livac, lovac, pisac, prelja, prolaznik, radnik, rezbar, sлагаč, tvorac, čistač, čuvar
	Član porodice	baba, brat, majka, seka, sestra
	Ostali nazivi za ljudska bića	glasnik, građanin, devojka, domaćin, drug, ljudi, mehaničar, mučenik, car
	Deo tela	brada, brk, vlas, vrat, glava, grba, griva, grlo, grudi, guza, dlaka, zub, kljun, koža, koleno, kosa, kost, krak, krilo, lik, lice, noga, nos, oko, prsa, rep, rog, ruka, runo, srce, struk, trbuh, usta, šaka
	Životinja	buba, vrana, glista, žaba, ždral, zver, zmaj, zmiya, jarac, konj, krava, majmun, mačka, miš, mrav, pas, pseto, ptica, riba, svraka, tuna
	Biljke i delovi biljaka	zrno, kora, list, loza, plod, trava, cvet
	Neživa priroda	bara, blato, vazduh, val, vatra, vetar, voda, gas, grom, zvezda, zemlja, led, more, mrak, munja, oblak, para, polje, plin, sneg, sunce
	Predmet	batina, dar, drška, zvono, kapa, kapica, klupa, knjiga, kolica, kotao, kotarica, kotlić, krpa, lonac, maska, mašina, mina, motor, oprema, para (u značenju „novac“), pero, presto, puška, sablja, sud, torba, uređaj, čanak, čep
	Prevozno sredstvo	auto, bicikl, brod, voz, taksi
	Mesto	grad, gradilište, dom, kuća, livnica, luka, put, selo
Pridev	Osobina	bistar, blag, bled, bos, brz, vedar, velik, veran, vredan, glasan, go, gorak, gust, divalj, dobar, dostojan, drag, dubok, dug, živ, zatvoren, zvučan, zdrav, jarak, jasan, kos, krasan, kratak, kriv, krupan, kus, lak, lep, mali, mastan, mek, mio, mlad, mutan, nov, otvoren, otkriven, otporan, prazan, prljav, prost, pun, pust, ravan, rad, redak, sed, svetao, sitan, sjajan, slab, sladak, slan, star, strm, suv, taman, tanak, tvrd, topao, trajan, tup, uzak, hitar, šiljat, širok, šupalj
	Boja	beo, žut, zelen, modar, mrk, plav, riđ, ružičast, rumen, siv, sivkast, smeđ, smeđast, crven, crn, šaren
Broj	Količina jedinica u određenom skupu	jedan, dva, tri, sto
Glagol	Radnja	braniti, vaditi, videti, visiti, vladati, voditi, voziti, vrteti, vući, gaziti, gledati, gubiti, dati, doći, žaliti, ždrati, znati, jesti, kazati, klimati, kopati, kretati, krpiti, kupiti, ležati, leteti, lizati, loviti, lomiti, ljubiti, mazati, mamiti, meriti, musti, mutiti, navlačiti, nići, pasti, paziti, paliti, pamtiti, pevati, piriti, pisati, plakati, plesti, ploviti, rezati, reći, seći, sestiti, saditi, skočiti, smrdeti, strizati, tvoriti, teći, tresti, tužiti, cepati, šišati

PRAVCI METODIČKOG OBLIKOVANJA SADRŽAJA

Prvi preduslov za uspešnu igru složenicama jeste poznavanje određenog broja primera i njihovih sastavnih elemenata. Ukoliko deca ne poznaju značenje određenog formanta (npr. ako ne znaju od koje reči potiče element *-bran* u reči *kišobran*), ona će možda po analogiji znati da sastave

složenicu, ali neće moći da konstruišu njeno značenje, što je jedan od najvažnijih aspekata jezičkih vežbi i igara. Potrebno je, dakle, kroz jezička vežbanja prvo upoznati decu sa različitim primerima složenica, oblicima u kojima se javljaju tvorbeni formanti i načinima njihovog spajanja.

Imajući u vidu kriterijume izbora primera i nemali korpus odabranih motivnih reči, pokušaćemo da imanentno pristupimo razgraničavanju pojmova *jezička vežba* građenja složenica i *jezička igra* građenja složenica. Jedna od mogućih linija razgraničenja može biti odnos prema jezičkoj građi. Jezičke vežbe bismo, stoga, mogli zasnovati na postojećim složenicama. S druge strane, jezičke igre ćemo zasnovati na dečjem vođenom i slobodnom stvaralačkom manipulisanju odabranim tvorbenim elementima uz poštovanje pravila tvorbe. U preseku takvih jezičkih vežbi i igara, dakle, nalazi se *simuliranje mehanizama tvorbe*. U čemu je bitna razlika? U toku jezičke vežbe deca spajaju zadate motivne reči u složenicu, ili pak u zadatoj složenici prepoznaju motivne reči, uz vizuelni i/ili verbalni podsticaj. Pritom, i polazište i produkti dečje aktivnosti jesu postojeći elementi i postojeće složenice u srpskom jeziku. Cilj je da deca upoznaju pojedine složenice u svom maternjem jeziku i analoškim putem spontano usvoje određene tvorbenne modele. Nasuprot tome, polazište jezičkih igara su postojeće motivne reči koje su bliske dečjem iskustvu, pri čemu se teži njihovom stvaralačkom ukrštanju prema kriterijumima semantičkog oneobičavanja kompozicijskih veza, pa su produkti takve tvorbe retko postojeće složenice, a mnogo češće potencijalne reči.⁸ Izborom elemenata, vođenim i slobodnim simuliranjem tvorbenih postupaka teži se oneobičavanju, a stvaranje neočekivanih spojeva u jednom broju slučajeva nesumnjivo donosi humor. Kako svaki element reprezentuje neki pojam i izaziva odgovarajuću mentalnu predstavu, spajanjem takvih elemenata u potencijalne reči dete uspostavlja nove veze među poznatim pojmovima i stvara neustaljene i, najčešće, dinamične predstave. U igru se, dalje, mogu uključiti motivne reči koje nisu deo našeg izbora, ali koje su u određenom paradigmatском odnosu sa njima. Primera radi, među izdvojenim elementima se nalaze *rep* i *konj*; ipak, *konj* se može zameniti imenom neke životinje koja se ne nalazi u ponuđenom izboru (npr. rečju *slon*), ili biljke (*ruža*), ili ljudskog bića (*deda*), a potom ovom elementu dodati drugi (*rep*) da bi se dobile potencijalne reči poput *slonorep*, *ružorep*, *dedorep* itd. Cilj je igra odabranim motivnim rečima i tvorbenim postupcima, stvaranje neočekivanih spojeva koje treba vizuelizovati i ponuditi im odgovarajući kontekst.

Kao što vidimo, ono što jezičku igru odvaja od jezičke vežbe, istovremeno je za nju neraskidivo vezuje. Naime, dete će moći da se igra je-

⁸ O potencijalnim rečima više u: Dragičević, 2008.

zičkim zakonitostima jedino pod uslovom da su one prethodno usvojene i učvršćene. Jer, kako K. Čukovski (1986: 237–245) ističe, dete može da premešta svet po svojoj volji i stvara izokrenutu predstavu jedino onda kada u svesti ima i onu tačnu. Zato se usvajanje pravila kroz jezičke vežbe i stvaralačka primena tih pravila u jezičkoj igri, s obzirom na njihovu međusobnu zavisnost i uslovljenost, teško mogu definisati i razmatrati odvojeno.

Možemo reći da je prvi uslov za uspešnost jezičkih igara organizovanje odgovarajućih jezičkih vežbi. Pokušaćemo da ih klasifikujemo u odnosu na prirodu složenica koje se njima žele razumeti:

(1) *Sintetička vežbanja* možemo koristiti kada polazište nalazimo u primerima složenica koje nastaju slaganjem i mogu se vizuelno prikazati: *krem + pita* → *krempita*. Deci se zadaju tvorbeni elementi koje treba da spoje u jednu reč. Time se, vođeno, simulira postupak tvorbe složenica. Zatim se zadaju novi elementi, predočavaju se očiglednim sredstvima i(li) verbalnim podsticanjem. Pažnja dece usmerava se na semantičke odnose između elemenata i složenica koje iz njih nastaju. Postepeno se ukida drugi kriterijum, te se uključuju primeri u kojima se jedan element zadaje verbalno, ka primerima u kojima se oba zadaju na ovaj način: *mio+drag* → *Miodrag*. U ovu kategoriju spadaju i primeri nastali sintaksičkom tvorbom: *vuci+batina* → *vucibatina*.

(2) *Analitička vežbanja* su pogodan način da se priđe složenicama koje nastaju složeno-sufiksalmom tvorbom, značajne su za bogaćenje dečjeg rečnika ili kao model za jezičko stvaralaštvo dece, ali ne i kao model za simuliranje tvorbe postojećih složenica po analogiji, zbog često niske frekventnosti njihovih formanata: *čankoliz* → *čanak+lizati*. Iako nisu frekventni, ovi elementi mogu biti zanimljive motivne reči u jezičkoj igri stvaranja složenica. Do elemenata određenih složenica koje su izuzetno važne za usvajanje maternjeg jezika ne možemo doći uobičajenom analizom i tada se možemo poslužiti parafrazom: *zimzelen* → *onaj koji je zimi zelen* → *zima + zelen*; *kupoprodaja* → *istovremena kupovina i prodaja* → *kupovina + prodaja*; *rođendan* → *dan kada je neko rođen* → *rođen + dan*; *Crvenkapa* → *ona koja nosi crvenu kapu* → *crven + kapa* i sl. Tu su i vlastita imena poput: *Bogdan* → *onaj koji je bogom dâ* → *Bog + dani* sl.

(3) *Analitičko-sintetička vežbanja* podrazumevaju najpre analitički pristup složenicama koje nastaju složeno-sufiksalmom tvorbom ili srastanjem (npr. *žutobrad* → *žut+brada*). Zatim se deca navode da po analogiji sa datim primerom stvaraju ostale složenice (a) istog tvorbenog modela, (b) sa jednim tvorbenim elementom identičnim kao u primeru-modelu. Up. *žut+glava* → *žutoglav*; *žut + kljun* → *žutokljun*; *žut+noga* → *žutonog*. Pritom

je najbolje polaziti od primera u kojima se oba elementa mogu ilustrovati, ka primerima u kojima se jedan element zadaje uz verbalni podsticaj.

Drugi uslov je izbor primera i definisanje kriterijuma za njihovo grupisanje. Kao i celokupan vaspitno-obrazovni rad u predškolskoj ustanovi, tako i izbor primera najpre se određuje *tematski*. Otud je osnovni kriterijum našeg navođenja rezultata ekscerpције složenica semantički. Tu se mogu izdvojiti sledeći tematski okviri za grupisanje tvorbenih elemenata i rezultata tvorbe: (1) ljudska bića (vršilac određene radnje, član porodice), (2) delovi tela, (3) životinje, (4) biljke i delovi biljaka, (5) neživa priroda, (6) predmeti, (7) prevozna sredstva, (8) mesta, (9) osobine, (10) boje, (11) brojevi, (12) radnje. Osim njega, prisutan je još jedan važan kriterijum – *morfološki*, koji se tiče morfološke kategorije motivnih reči i rezultata tvorbe. Njegovom primenom grupisali bi se određeni primeri i stvorila se *leksička gnezda* u osnovi kojih se nalaze (1) određena imenica, (2) određeni pridev, (3) određeni broj ili (4) određeni glagol. Konačno, u pripremanju građe za *jezičku igru stvaranja reči* potrebno je izdvajati one elemente koji u svom semantičkom polju sadrže potencijal za stvaranje šaljivih spojeva sa drugim formantima. Na primer, kombinovaćemo glagol *žderati* – ekspresivnu leksemu sa značenjem *halapljivo, proždrljivo, mnogo jesti* – sa imeničkim formantima iz različitih semantičkih kategorija. Naravno, uvek ćemo krenuti od postojećih složenica, koje imaju ulogu modela, npr. *mesožder (bubožder, zrnožder)*. Iz polaznih primera dete po analogiji preslikava tvorbeni formant kakav se javlja unutar složenice (*žderati* → *-žder*). Odabrani tvorbeni element najpre ćemo vezivati sa onima koji su mu semantički bliski – kojima se imenuje hrana (*hlebožder, kupusožder*) – zatim sa nazivima životinja (*svinjožder, muvožder*), delovima tela (*bradožder, noktožder*), da bismo na kraju dobijali potpuno neočekivane spojeve ovog elementa sa pojmovima koji označavaju prevozna sredstva (*brodožder, vozožder*), lokacije (*kućožder, brdožder*) itd.⁹

Bitno je ovde rasvetliti i na čemu se uglavnom zasniva humorni efekat u prethodnim i nekim novim spojevima. Krenimo od nekoliko primera koji nam se čine paradigmatičnim:

- (1) *konjobuba / bubokonj, mišodevojka, žabomotor;*
- (2) *letisvinja / svinjolet, knjigoliz;*
- (3) *guzorog / rogožuz.*

U slučaju primera pod (1) reč je o onome što bi Đani Rodari nazvao „binomom fantazije”. Poznati pisac za decu ovaj binom definiše kao „simbiozu

⁹ Zanimljive su u ovim primerima i mogućnost rotacije formanata (moguć je *brodožder*, ali i *žderobrod*, *kućožder*, ali i *žderokuć*) i nejednoznačnost složenice koja se ovakvim postupkom dobija (*brodožder* može da se tumači kao brod koji nešto ždere ili kao nešto što ždere brodove, *žderokuć* kao kuća koja nešto ždere ili kao nešto što ždere kuće itd.).

dvaju elemenata, interakcijsku konstrukciju dve reči: subjekta i predikata ili, pak, dveju imenica", pri čemu tvrdi da reči treba da budu „semantički što udaljenije, a veza među njima nova i neuobičajena" (Janković, 1990: 108). Primeri pod (2) bliski su Rodarijevoj „fantastičnoj hipotezi", koji je posebna vrsta binoma. Nju je moguće izraziti u obliku pitanja „šta bi bilo kad bi...". U prvom slučaju se, zapravo, u jednoj reči ostvaruje groteska, za koju je karakteristično da „na alogičan i paradoksalan način dovodi u vezu obično nespojive, dispartatne, elemente" (*Rečnik književnih termina*, 1985: 230) i osmeh se javlja kao reakcija na uočeni nesklad (Perišić, 2010: 45–46). U našim primerima groteska je ostvarena ukrštanjem dva pojma koja pripadaju različitim vrstama (dve različite životinje, životinja i ljudsko biće, životinja i prevozno sredstvo). Primeri pod (2) su unekoliko različiti od onih pod (1) jer u svom sastavu sadrže glagol kao jednu od motivnih reči, pa u našoj svesti stvaraju sliku čitave situacije (Milanović, 2012). I to ne bilo kakve već – nonsensne situacije. Čini se da je dovoljno pripisati pojmu koji označava imenica neke nemoguće (ili manje verovatne) radnje / stanja / zbivanja da se dobije humorističan pojam, ili da se glagolu pripoji imenički pojam koji nikad ili gotovo nikad ne ide uz njega. Tako se umesto *letisvinja* može reći i *pevisvinja*, *plešisvinja* i sl. isto kao što se umesto *knjigoliz*, može uzeti *munjoliciz*, *suncoliciz*, *cvetoliciz* i sl. Za dva primera pod (3) karakteristično je da sadrže „škakljiv" element *guz-*. A on je takav jer označava deo tela čije je imenovanje u opštenju donekle tabuizirano. Uvođenje ovakvih elemenata u igru doziva smeh upravo zbog rušenja tog kulturom uspostavljenog komunikativnog tabua. Kakav je efekat po vaspitanje dece – to je, verovatno, prvo pitanje koje roditelj može da postavi vaspitaču ako se na ovaj način igra jezikom? Više nego povoljan ako je verovati Rodariju i njegovom poverenju u psihoanalizu. Naime, ovaj pisac je tvrdio da „verbalizacija nezadovoljenih želja i strahova ima odlučujuću ulogu u psihičkom rasterećivanju dece" i stoga nije priznavao „tabu-teme, tabu-reči, tabu-predmete, jer upravo njihovo skrivanje, obeležavanje epiteta (to je ružno, to je zabranjeno, to je nepristojno) izaziva dečje nespokojsvo i osećanje krivice" (Janković, 1990: 111, 112). Treba li, opet, uopšte podsećati na pojedina dela klasične književnosti koja su sva u ovakvim, oslobađajuće karnevalskim poigravanjima (F. Rable), ili ukazivati na knjige savremenih autora za decu koje se ovim temama bave (Cho, 1994), ili, konačno, podsetiti kako retko ko ne kaže pred detetom (ili u obraćanju detetu samom) *guza*, *piša*, *kakiti*, *piškiti* i sl.?

Ovde se može dodati još nekoliko napomena. Kad je reč o humoru, na stvaranje smešnih reči utiče i akustička strana rezultata tvorbe – bilo da je reč o asonancama bilo o aliteracijama (*brdožder*, *rogoguz*). Takođe, kao što smo već pomenuli, izbor motivnih reči koje smo dali u Tabeli 1

ne ograničava nas u igri, pa se mogu uključiti slični koji će dovesti do još smešnijih spojeva (*gromoprđ / prdogrom / prdigrom, trtobran / branotrt / branitrt*), ili se mogu zamenjivati paradigmatiski bliskim, a semantički raznorodnim (*letisvinja → plešisvinja → plešislon → trčislon → trčiguz*), a može se tražiti i stvaranje reči teških za izgovor (*brodožder → radijatoržder → reporadijatoržder → žutoreporadijatoržder* itd.).

ZAKLJUČAK

Jezičke igre složenicama, i vežbe koje im prethode, uz neizostavnu podršku u očiglednim sredstvima, značajno utiču na dečje zapažanje semantičke veze između delova složenice i celine koju oni tvore. Učenje koje se tada nesporno dešava, zasniva se na analogiji, spontanom oponašanju uočenih tvorbenih postupaka. Deca kroz pojedine jezičke vežbe, postepenim usložnjavanjem zahteva, uče ono što kroz ovakav pristup doživljavaju kao sopstveno stvaralaštvo. Grade saznavnu osnovu za igroliki izlazak iz okvira očekivanih semantičkih veza, stvaranje šaljivih potencijalnih reči, njihovu spontanu vizuelizaciju i smeh. Time se uspostavlja čvrsta veza između zvučne i semantičke komponente reči, tj. između novih reči i neočekivanih zamisli koje one reprezentuju. Ovakvi spojevi, svojevrsni „binomi fantazije“, kako ih naziva Đ. Rodari, mogu biti i bogat podsticaj za dalje stvaralaštvo – osmišljavanje priča, pesama ili novih tematskih okvira u kojima će se, u drukčijem kontekstu, ostvariti značenja tihneo-složenica, a posebno humorna komponenta njihovog značenja.

LITERATURA

- Babić, S. (2006). *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*. Zagreb: Jugosla-venska akademija znanosti i umjetnosti.
- Bergson, A. (1993). *Smeh – esej o značenju komičnog*. Beograd: Lapis.
- Dragičević, R. (2008). Potencijalne reči u srpskom jeziku. *NNSVD*, 38/3 (119–126). Beograd: MSC.
- Dragičević, R. (2012). *Leksikologija i gramatika u školi – metodički ogledi*. Beograd: Učiteljski fakultet.
- Ivanović, R. (1997). *Govorne radionice za rad sa decom od 3 do 7 godina*. Beograd: KIZ Altera.
- Ivić, I. (1987). *Čovek kao animal symbolicum*. Beograd: Nolit.
- Janković, S. (1990). *Đani Rodari: Od igre do priče – jedan korak. Dečje jezičke igre*. Beograd: ZUNS.

- Kamenov, E. (1986). *Intelektualno vaspitanje kroz igru*. Beograd– Sarajevo: ZUNS – Svetlost.
- Klajn, I. (2002). *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku. Prvi deo. Slaganje i prefiksacija*. Beograd – Novi Sad: ZZUNS – Matica srpska – Institut SANU.
- Klajn, I. (2003). *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku. Drugi deo. Sufiksacija i konverzija*. Beograd – Novi Sad: ZZUNS – Matica srpska – Institut SANU.
- Klark, E. V. (1997). Šta sadrži reč: o detetovom usvajanju semantike. U N. Ignjatović Savić (prir.) *Razvoj govora kod deteta (157–200)*. Beograd: ZZUNS.
- Leksikon obrazovnih termina (LOT) (2014)*. Beograd: Učiteljski fakultet.
- Lurija, A. R. (2000). *Jezik i svest*. Beograd: ZZUNS.
- Marjanović, A. (1990). *Igra i stvaralaštvo. Dečje jezičke igre*. Beograd: ZUNS.
- Matić, R. (1980). *Rad na razvoju govora dece predškolskog i mladeg osnovnoškolskog uzrasta*. Beograd: Privredno-finansijski vodič.
- Milanović, A. (2012). Stilski aspekt tvorbe tzv. imperativnih složenica u srpskoj romantičarskoj poeziji. *Tvorba reči i njeni resursi u slovenskim jezicima (665–674)*. Beograd: Filološki fakultet.
- Milatović, V. (2011). *Metodika nastave srpskog jezika i književnosti*. Beograd: Učiteljski fakultet.
- Mihajlović, V. (1992). *Ime po zapovesti. Imperativni onomastikon srpskohrvatskog jezika*. Beograd: Nolit.
- Perišić, I. (2010). *Uvod u teorije smeha*. Beograd: Službeni glasnik.
- Radović Tešić, M. (2002). *Imenice s prefiksima u srpskom jeziku*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- Ranđelović, A. (2012). Teorijsko-metodološki problemi u imeničkoj prefiksaciji. U: *Zbornik sa III naučnog skupa mladih filologa Srbije Savremena proučavanja jezika i književnosti*, 3/1 (65–70). Kragujevac: FILUM.
- Ratković, D. (2012). Reči sa interfiksom -i- u srpskom jeziku sa tvorbeno-semantičkog aspekta. *Srpski jezik*, 17 (293–303). Beograd: Naučno društvo za negovanje i proučavanje srpskog jezika.
- Rečnik književnih termina (RKT) (1985)*. Beograd: Nolit.
- Gortan D. Premk, V. Vasić, R. Dragičević (red.) (2003). *Semantičko-derivacioni rečnik. Sveska 1: Čovek – delovi tela*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Gortan D. Premk, V. Vasić, R. Dragičević (red.) (2006). *Semantičko-derivacioni rečnik. Sveska 2: Čovek – unutrašnji organi i tkiva, psihofiziološka stanja i radnje, psihofizičke osobine, srodstvo*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Stanojčić, Ž., Popović, LJ. (2002). *Gramatika srpskoga jezika*. Beograd: ZZUNS.
- Stevanović, M. (1964). *Savremeni srpskohrvatski jezik I*. Beograd: Naučna knjiga.
- Ćorić, B. (2008). *Tvorba imenica u srpskom jeziku*. Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije.
- Ćorić, B. (2014). O cirkumfiksima i cirkumfiksaciji u srpskoj tvorbi reči. *NSSVD*, 43/3(235–240). Beograd: MSC.

Cho, Sh. (1994). *The Gas We Pass – The Story of Farts*. California: Kane/Miller Book Publishers.

Čukovski, K. (1986). *Od druge do pete*. Beograd: ZUNS.

Štasni, G. (2008). *Tvorba reči u nastavi srpskog jezika*. Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije.

Višnja Mičić,
Vladimir Vukomanović Rastegorac

HOW ARE THE WORDS MADE: PLAYFUL APPROACH TO WORD-BUILDING IN PRESCHOOL EDUCATION

Abstract. In this paper, we are discussing the possibilities of creating the linguistic games through which the children in preschool education could learn a certain word-building model of Serbian language, and then apply it creatively. Starting from the grammatical contents, which implies careful selection of both examples and the criteria for making these examples, we will explicate the possibilities of making compound words. The aim of this paper is to explain potential ways of the methodical shaping of language games through the adoption of rules, their normative application and language creativity of children. With the breaking of certain normative language rules, through game and humour, the children, while adopting the word formation model, create neologisms, which results in the spontaneous strengthening of the adopted rules, and the stimulation of children's creative relation towards the language.

Key words: language development methodology, linguistic games, word building, compound words.